
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MÍTOSZ ÉS REGÉNY

V A R G A I S T V Á N

A görögök mitológiai történetei bekerültek a görög és a római irodalomba, és fennmaradásukat részben épp ennek köszönhetik. Az idők folyamán aztán e két irodalomból az európai kultúrába jutottak be, ily módon a görög istenek és hőszok halhatatlanná váltak az irodalmi és a művészeti hagyományban. Nem minden kor volt fogékony a görög mitológiával szemben, vagy kétszáz évvel ezelőtt a lexikonokban nem szerepelt a mítosz fogalom. A mítosz a múlt század második felében támadt fel. Ezt az újjáéledést régészeti leletek és feltárások előzték meg, amikor is a gondolkodók és a művészek figyelmét magukra vonták. A mítosznak ezen megjelenése egybeesett a modern irodalom születésével és a mítosz, ennek a szerencsés időbeli egybeesésnek köszönhetően, „megtermékenyítette” nemcsak a modern irodalmat, hanem más művészeti ágakat is. Elegendő mondjuk a német próza területén Broch, Döblin vagy Thomas Mann nevét említeni, akik a maguk módján „mitikus” írók voltak. Sajnos, a mítoszt felhasználták diktatórikus rendszerek is, mintegy igazolandó létjogosultságukat és történelmi megalapozottságukat. Épp ezért jó néhány alkotó, itt Thomas Mannra és a francia drámairodalom képviselőire (Cocteau, Giraudoux, Anouilh és Sartre) gondolunk, vissza akarták kaparintani a mítoszt a sötét politikai erőktől. Mindenesetre a mítosznak azóta van egy bizonyos gyanús melléklöngéje. A hatvanas évek végétől a mítosznak újra van konjunktúrája Európában. E sorok írója néhány modern prózai alkotásban igyekezett kimutatni a mítosz jelenlétét. Kétségtelen, hogy ezen munkájában inkább a mohó, minél több felismerésének a vágya szabadult el benne, a jelenségeket így aztán csak jelzi, de nem kutatja őket mélységükben. Talán egy olyan írói alkotással indulnánk irodalmi utazásunkra, amely a lehető leghagyományosabbban dolgoz fel egy mitikus témát. „Háború volt, meg minden más, gondolta

a férfi, és nem akart visszaemlékezni arra, ami elmúlt.” A férfi, aki ezeket a szavakat gondolatban kimondja, nem más, mint Odüsszeusz, a homéroszi eposz egyik hőse. „Feltámasztója” pedig a svéd Eyvind Johnson, aki 1974-ben irodalmi Nobel-díjban részesült honfitársával Harry Martinsonnal egyetemben. De igazában sem hőse, sem ő nem képes megszabadulni a háború emlékeitől. Hiszen a görög kalandor élménysorozata, és ebben Eyvind Johnson szigorúan követi Homérosz alkotását nem véve el és nem adva ahhoz semmit, és az, amit a svéd író regénye írásakor megélt, nagyon is hasonlított egymáshoz: szörnyű háborúk jelentették az alapélményt mindkettőjük számára. Az *Odüsszeusz hazatért* olvasva, amely a homéroszi eposz befejező részletét dolgozza fel, a harcok hőse hazatérését, érezhető az író mérhetetlen elkeseredettsége amiatt, ami az emberiséggel történt századunk derekán. Regényéből nemesen fáradt, fájdalmasan rezignált atmoszféra árad, mint azt Vidor Miklós magyar befogadója több mint húsz évvel ezelőtt bölcsen megállapította. Eyvind Johnson írásművészete abban rejlik, hogy Odüsszeuszról kitapintható, úgy mond élő embert teremtett, aki immár mindenben túljutott, rezignáltan bölcs, a könyv megjelenésekor, 1946-ban, kortársunk volt. Értelmetlennek látja a tudatos mítoszteremtést, de az utókor számára, úgy érzi, ez elkerülhetetlen kötelessége. Eyvind Johnson Odüsszeusza mögött láthatatlanul felsorakoznak a nagy háború holt és még élő hősei, mindaz, amit az átéltekről vallanak, modern mítoszként hat. Az ő gondolatvilágukat és érzéseiket fejezte ki a svéd író kiábrándult Odüsszeusza.

William Golding posztumusz műve sok szempontból egészen másképpen közelít meg egy mitológiai témát. A *Kigyónyelv*, amelyet két változatban írt meg, és belőle érezhetően hiányzik a végső csiszolás, a görög mitológiai környezetet használja fel keretül. Tundiillik a helyszín Delphoi, a talán legismertebb mitológiai jóshely, de a regény nem dolgozza fel az istenekről és az emberiségről szóló történetek egyikét, sem valamelyik herosztörténetet. Mert az időpont történelmileg betájolható: Hellaszt immár a rómaiak uralják, és fennhatóságuk alá tartozik a jósdá is. William Golding újra bizonyítva rendkívüli empátiakészségét az épp akkor soros Püthia nyelvvel mondja el, mi is történt. Hogyan lett a zavaros fejű, nehéz felfogású és ismeretlen Ariékából Püthia, hogyan jön rá, hogy a szentély és a jóslás az ő idejében a politika eszköztárának kelléke, valamint arra, hogy nincs isten, mert az ismeretlen marad számára. Káprázatos párbeszéddek töltik ki a nem nagy terjedelmű könyvet, amely félig-meddig támaszkodik csak az örökölt mítoszcra. A jellegzetes fanyar és szellemes goldingi ironiának köszönhetően ez a mítoszmaradék végleg feloszlik, Delphoi egy jelentéktelen, álmos és piszkos helyé süllyed le. Az a Delphoi, ahova a mitológiai hősök dobogó szívvel mentek megtudni elkerülhetetlen sorsukat: az egyik történet szerint a méhek építette templomba

Laios, Théba királya jött megkérdezni, hogyan lehetne utóda. S hiába tudja meg, hogy sarja fogja megölni, mégis nemzett egy gyermeket. Ezt és a többi, a jósdával kapcsolatos mítoszt William Golding könnyedén és gyorsan, egyszerű eszközökkel lerombolja, az ő regényében a jósda elsődleges célja a pénzbeszedés, maga a jóslás folyamata pedig közönséges szemfényvesztés. A *Kígyónyelv* inkább talán arra alkalom a moralizáló írónak, hogy tömören és lebilincselően bontakoztassa ki gondolatait a szabadságról, az írott szöveg jelentőségéről és hitről. Épp ezért ez a regény igazában nem is illeszthető azon alkotások közé, amilyen mondjuk Eyvind Johnson regénye. Jóval kötetlenebb, és az örökölt mítosszal szemben „tisztességtelenebb”.

John Updike *A kentaur* című regényében már a cím arra utal, hogy mitológiai témát dolgoz fel. A címbéli kentaur Kheirón, aki Iason nevelője volt. A regény az ötvenes évek derekán játszódik le, és épp ezért joggal tehetjük fel a kérdést, hogyan kapcsolja össze az akkori amerikai kisváros valóságát, ahol a történet három napon át játszódik, a bölcs kentaur, ezen isteni származású erdei állat sorsával. Oly módon, hogy egy önéletrajzi háttérű, hagyományos belső formájú, barokkos nyelven megírt regényben apja és a közötté kialakult kapcsolatról mesél. Tehát modern történetről van szó, de kendőzetlenül arra utal, hogy apja megegyezik a címbéli jószágos patással. Ennek ismeretében aztán játszi könnyedséggel felismerhetjük a görög mitológiai isteneket, sőt: egyes szakaszaiban a regénybeli eseménysor megegyezik a mítoszban törtétekkel. Mi is akkor tulajdonképpen *A kentaur*? Újra elmondott modernizált mítosz vagy modern regény, amely egyes szakaszaiban utal egy mítosza? John Updike-nak e regényével, amelyet egyesek még mindig legtökéletesebb alkotásának tartanak, épp a mítosz bevonásával sikerült apjáról egy csodálatos képet festeni. Ezen a képen nem eszményíti apja tulajdonságait, csetlő-botló, hétköznapi embernek mutatja be, de ez a hétköznapiság mögött, a szeretet szemüvegén keresztül nézve, egy rendkívüli ember körvonalai bontakoznak ki, s amelynek méretei valójában egybevetethetők a mitológiai kentaur alakjával. Épp a mítosz állandó jelenléte a háttérben különös légkört kölcsönöz ennek a férfiasan könnyező regénynek. A regény zárószakasza immár egyértelműen visszakanyarodás a mítoszhoz. S a mítosz az író és hőstét csodálatos elmefuttatásra bírja az életről, emberről és a halál elfogadásáról. „Kheirón elfogadta a halált”, ezzel a mondattal zárul *A kentaur*. Így lett ez a regény a modern irodalomban szinte felülmúlhatatlan példája annak, hogy a mítosz igenis még mindig élményanyagot jelenthet mind az író, mind az olvasó számára.

A mítoszkezelés egy különleges formáját választotta egy német író.

1980-ban Christa Wolf görögországi utazásra indult. Utazása folyamán eljutott Mykénébe is. Ott állt a mykénéi vár fokán, és nézte a lejtőn felkapaszkodó és leereszkedő turisták csoportjait. De gondolatai azon mitológiai alakok

körül forogtak, akik nevei Mykénéhez kötődtek. S ezek között volt Cassandra is, aki idegen menekültként került ide háromezer évvel az írónő útja előtt. A nyolcvanas évek elején nagy gondok nehezdedtek az írónőre, és egyszeriben úgy érezte, a mitológiai világ az, amely nemcsak enyhülést, hanem talán megoldást is jelent alkotói válságállapota számára. Hazaérkezve mitológiai történeteket olvas, azon túl: tanulmányozza őket. A trójai királylány története annyira magával ragadja, hogy egy hosszabb elbeszélést ír róla, amely 1983-ban jelent meg. A mű alap gondolata az emberiség sorsa iránt akkor érzett jogos aggodalmon alapult: egy irracionálisan eltervezett és felfegyverzett világ nagyon hamar önmagát röpítheti a levegőbe, amit Reinhard Baumgart állapított meg e könyvről írt méltatásában. A művet ugyanaz a kritikus sikertelennek minősítette: az írónő terve és szándéka izgalmas lehetőségeket rejtett magában, de a megvalósítása erőtlen és sápadt alkotást eredményezett.

1995 decemberében Christa Wolf botra támaszkodva fogad egy svájci újságíró-t berlini otthonában. Sikertelen cspömműtéten esett át. Beszélgetnek legújabb könyvről, amely aztán 1996 februárjában megjelent a német könyvkereskedésekben. Címe: *Médeia. Hangok*. Az írónő akkor nem volt hajlandó beszélni új könyvről. De a címből ítélve az visszatérést jelentett a mitológiához. Újra egy menekült asszony sorsa ragadta meg. Médeia még távolabbról érkezett egy számára teljesen idegen világba, mint Cassandra, a trójai királylány. Mert Médeia szülőhelye Kolchisz volt, a Fekete-tenger keleti partján, a Kaukázus tövében, az akkori görögök számára ez volt a világ egyik vége. Iasón és társai a hihetetlenül gyors Argo hajón kerültek Kolchiszba, és hozták magukkal a fekete arcú szépséget és annak néhány földijét. Iasón és Médeia életútja egyik „kedvenc” témája a görög mitológiának, ez a mítosz a hősz-történetekhez tartozik. Kerényi Károly egyedülálló könyvében igen részletesen elmondja a mítosz különböző változatait, mivel azok lejegyzői igencsak eltérően vélekedtek, úgyhogy az egész história többféleképpen értelmezhető. Jellemző, hogy talán épp e tény miatt az utókor nagyon gyakran nyúlt az Iasón–Médeia mítosz újbóli feldolgozásához, szépirodalmi újraértelmezésének száma vagy kétszázat tesz ki Euripidész-től és Senecától kezdve Grillparzeren keresztül egészen a nemrég elhunyt német Heiner Müller-ig. Korunk ezekből a feldolgozásokból nagyjából egy szörnyű Médeia-képet ismerhet meg: gonosz varázsló, kegyetlen cselszövő, hidegvérű testvér- és gyermekgyilkos, hogy csak a legborzalmasabb vádakot soroljuk fel. Médeia ezek alapján bomlott hajú és elméjű fúriaként néz ránk a múltból hipnotizáló szemével.

Vajon milyen Médeiat elevenített meg Christa Wolf? „A múlt töredékeivel nem bánhatunk a kedvünk szerint, nem rakhatjuk őket össze vagy szét, ahogyan az nekünk megfelel”, mondja könyvének egyik hőse. Ez a tárgyilagosságra való törekvésre utal, de ellentmondásban van az írónő által alkalmazott módszerrel.

Tudniillik könyvében „hangok” szólalnak meg, amire már a cím is utal. Ezek a hangok a könyv hőseinek megszólalásai, mert Christa Wolf szerint az időfalak nagyon is áttetszőek, és a korok nem egymást követik, hanem harmonika módjára egymásba kapcsolódnak, azaz egymásra rakhatjuk őket, és ugyanakkor egymásba olvadnak, de szét is húzhatjuk őket, és akkor egymástól eltávolodnak. A sokágú és rendkívül szövevényes Iasón–Médeia mítoszról az író nő csak egy szakaszt szólaltat meg azzal, hogy műve elején vannak utalások a kolchiszi eseményekre is. A központban azonban a Korinthoszban történetek állnak, azaz a mesélés forrása akkor kezd el buzogni, hogy aztán egy magával ragadó folyammá dagadjon, amikor is egyértelművé válik a korinthosziak és Médeia összeütközésének elkerülhetetlensége. Médeiát Kreon király és tanácsadói azért tartják veszélyesnek, mert felfedte szörnű titkukat: a hatalomért való harc folyamán feláldozták Iphnoe, a király lányának életét. Ugyanakkor Iasón akart az új király lenni, és ez is arra utalt, hogy Médeia mindenféleképpen útban volt. Médeia ilyesmit már tapasztalt szülővárosában is, ahol apja eltette láb alól saját fiát, Apszyrtoszt, tehát Kolchisz és Korinthosz ugyanazon bűnben szenved: a halottak esetleges bosszújától retteg. Apszyrtoszt halála után feldarabolták, holttestének maradványait a szántóföldeken szétszórták, hogy azok termékennyé váljanak. Az ő megöletése tehát nemcsak a hatalmi harc kifejezése, hanem egy ősi rítus, az emberáldozás a közösség érdekében, felelevenítése is.

Mint a fentiekből kiderül, Christa Wolf végeredményben igen önkényesen bánt az örökölt mitológiai anyaggal. Nemcsak hogy részben dolgozta azt fel, és számtalan mellékfonalat elvágva remekül koncentrált, hanem egy olyan Médeia-képet jelenített meg, amely szinte szöges ellentétben áll az évszázadok folyamán kialakult, és az emberek által elfogadott arculattal. Könyvének az a lényege, hogy „rehabilitálja” Médeiát, átértelmezésében mindent csak „ráfogtak” (mind a mítosz lejegyzői, mind a mítosz későbbi szépirodalmi feldolgozói), szerinte Médeia egy ártatlan, kedves, irigylésre méltó lény volt. Ami gyűlöletessé tette a mítoszban, az az volt, hogy nem volt hajlandó beletörődni a neki kijelölt asszonysorsba, fellázad az ellen. Hiszen hasonló szerepet játszott Meropé, Kreon felesége és lányai, Iphnoe és Glauké, de ők sorsuk ellen nem tiltakoztak, legfeljebb „csak” öngyilkosságot követtek el. Méghozzá elkeseredésükben. Kétségtelen, hogy ez a mítosz a matriarchátus és a patriarchátus közötti harc időszakába nyúlik vissza, de Christa Wolf tiltakozott az ellen, hogy művével az előbbi mellett állt volna ki, illetve, hogy művét a feministák használják fel. Médeia egyszerűen harcolt a neki kijelölt sors ellen. Még akkor is, amikor a regény végén éhezve a hegyek világában tudomást szerez arról, hogy két fiát a korinthosziak megkövezték. A mű befejező mondatai: „Elképzelhető egy világ, egy kor, amelybe én illenék. Nincs itt senki, akit megkér-

dezhetnék. Ez a válasz.” Ezzel a mondattal Christa Wolf regényét végérvényesen az idő feletti síkra helyezi.

Míg *A kentaurban* John Updike egyedülálló módon egybekapcsolja a mítoszt a regénybeli valósággal, addig korunk egy másik nagy krónikása, a perui Mario Vargas Llosa, másféleképpen és egészen más szándékkal fordul a mitikus anyaghoz. A *Halál az Andokban* című regényét olvasva, amely az Andok felvidékén, az altoplanon játszódik le a kecsua nyelven beszélő inka utódok különös, számunkra érthetetlen, és épp ezért megközelíthetetlen világában, amennyiben jobban odafigyelünk, felfedezhetjük a görög mitológia egyik történetének helyi változatát. Tudniillik, mint a regény végén kiderül, hármas emberáldozásra kerül sor az istenek megbékítése és a szerencsés kimenetelű útépitési munkálatok kivitelezése érdekében. Tehát itt is emberek halnak meg ártatlanul, mert az ősi rítus megkívánja. Gondoljunk csak Apszirtoszra, Médeia fiaira, vagy Iphnoe-re Christa Wolf regényében. De nemcsak ilyen általános utalás lelhető fel a bűnügyi kalandregénynek is minősíthető regényben, hanem egy konkrét mítoszra is rábukkanhatunk. Egy barlangban lakó vámpír követeli magának az emberáldozatot, de vele egy vállalkozó kedvű férfi végez, akinek terve megvalósításában egy falusi nő segít. Egyértelműen felismerjük Ariadnét, Thészeuszt és Minótauroszt, az egész krétai hérosztörténetet. De az útvész-tőből a regénybeli hős egészen más módon jutott vissza a felszínre, mint Thészeusz. Nem az Ariadnétól kapott gombolyag segítette őt ebben, hanem az a gyakori székelésre ingerlő étel, amelyet szeretője és későbbi felesége készített neki, és azt ő jó étvággal elfogyasztotta, mielőtt merész vállalkozásába kezdett volna. Kiváló szaglószerve és a penetráns bűz biztosította számára a vállalkozás sikeres véghezvitelét. Más utalások is fellelhetők a regényben mitológiai eseményekre, de a fentiekben részletesen idézett krétai kaland egyértelműen bizonyítja azt, hogyan alkalmazta a szerző ezt a meseszerű elemet regényében. Elsősorban rejtetten, igaz, a beavatottak számára felfedezhetően, másodsorban pedig rendkívül tiszteletlenül. A mitológia ilyen nagyfokú, de valljuk be: hihetetlenül öltetes és szellemes, parodizálása a modern prózában példátlan. A paródia egyenes következménye a mítoszrombolás. Mert hogyan lehet fenséges az, ami kacagásra kényszerít? Ilyenkor a szemtelenség megbocsátható.

S ezzel tulajdonképpen eljutottunk odisszeánk végére. A szerzőnek nem az volt a célja, hogy mindent felöleljen a témával kapcsolatban, és azt mélységében tárgyalja. Inkább az olvasás közben felfedezett hasonló jelenségekre figyelt fel, és gazdag bolyongása folyamán a modern próza világában felfedezte azt, hogy a görög mitológia még ma is foglalkoztatja az írókat. S ami különösen izgalmas, az az, hogy ki hogyan és miért nyúl hozzá. Az önkényesen kiválasztott és idézett művek ezt remekül szemléltetik. Van, aki szinte egy az egyben idéz

fel egy mitológiai történetet azzal, hogy hús-vér emberekké alakítja át hőseit, és egy világesemény által kiváltott életérzést továbbít az olvasó felé. Van, aki a mitológiai környezetet csak indítékul és háttérként használja fel ahhoz, hogy az általános emberiről moralizáljon. Más szabadon bánik az anyaggal, és „revidiálja” azt, úgymond újraírja azt, indítékul pedig saját keserű érzései és tapasztalatai szolgálnak. Van, aki jelenkori történetet ír, de ugyanakkor azt igyekszik bizonyítani, hogy az részben a mitológia újraélése, hogy a modern életben is fellelhetők a hőszok. A vizsgálódás sorát pedig egy olyan író zárja, aki az újvilágban fedezi fel a maga mitológiai történetét, de azzal, hogy ugyanakkor parodizálja is azt. Összegezve a fenti észrevételeket leszögezhetjük, hogy a görög mitológia valamilyen formában még mindig jelen van a mai prózában. A megjelenítési formák rendkívül változékonyak és egyéniek. Talán az a közös bennük, hogy a belső indíttatás függvényei, a mitológia „feltámasztásának” módja mindig attól függ, hogy milyen céllal nyúl hozzá a modern alkotó.